

МІСЦЕ ГРОШОВОГО ОБІГУ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ**THE PLACE OF CURRENCY CIRCULATION
IN THE SYSTEM OF FINANCIAL LAW OF UKRAINE****Жилюк В.Р., помічник адвоката,
помічник-консультант народного депутата України**

Дана стаття присвячена питанню визначення місця правових норм, що регулюють правові відносини щодо обігу грошових коштів, у національній системі права України. Зважаючи на ту обставину, що галузь фінансового права в Україні є відносно молодого, в науковій доктрині ще не закріплено однозначної думки щодо того чим саме є система норм, що регулює грошовий обіг. Однозначність існує щодо приналежності їх до галузі фінансового права, але от в ролі інституту чи підгалузі – питання відкрите.

У статті за допомогою аналізу системи правових норм, які є об'єктом даного дослідження, крізь призму загальнотеоретичних понять та принципів здійснюється встановлення наявності у грошового обігу характерних ознак, притаманних для інституту права та для галузі права. Ідентифікація даних ознак та встановлення їх сукупності дозволяє робити висновки щодо предмету дослідження. Визначення ознак правових норм, які регулюють окреслене темою роботи коло правових відносин, здійснюється опираючись на результати попередніх досліджень у галузі фінансового права.

Критерієм для визначення підгалузі фінансового права вчені пропонують використовувати ті ж самі критерії, що і для виділення галузі права: предмет правового регулювання; метод правового регулювання; система права; наявність сформованої відокремленої нормативної бази.

У роботі визначаються основні нормативно-правові акти, які регулюють правовідносини у сфері обігу грошових коштів, основними з яких є закони України та положення Національного банку України.

Аналіз теорії здійснений у межах цього питання дозволяє зробити висновок, що право грошового обігу все ж таки є підгалуззю фінансового права та являє собою сукупність правових інститутів, які регулюють суспільні відносини, що виникають між суб'єктами фінансових правовідносин у процесі емісії (випуску), обігу, обміну та вилучення з обігу емітованих Національним банком України грошових одиниць у готівковій та безготівковій формах, а також у процесі обігу, обміну та вилучення з обігу іноземної валюти.

Ключові слова: грошовий обіг, фінансове право, система права, галузь права, підгалузь права, інститут права, обіг грошових коштів, система фінансово-правових норм.

This article is devoted to the issue of determining the place of legal norms regulating legal relations regarding the circulation of currency in the national legal system of Ukraine. Taking into account the fact that the field of financial law in Ukraine is relatively young, the scientific doctrine has not yet established a clear opinion on what exactly is the system of norms regulating money circulation. There is ambiguity regarding their affiliation to the field of financial law, but the role of an institute or a sub-sector is an open question.

In the article, through the analysis of the system of legal norms, which is the object of this study, through the prism of general theoretical concepts and principles, the presence of characteristic features inherent in the institution of law and the field of law is established in currency circulation. Identification of these features and establishment of their totality allows drawing conclusions regarding the subject of research. Determination of the signs of legal norms that regulate the circle of legal relations outlined by the topic of the work is based on the results of previous research in the field of financial law.

As a criterion for determining the sub-branch of financial law, scientists suggest using the same criteria as for the selection of a branch of law: the subject of legal regulation; method of legal regulation; legal system; the presence of a separate regulatory framework.

The work defines the main regulatory legal acts that regulate legal relations in the sphere of currency circulation, the main of which are the laws of Ukraine and the regulations of the National Bank of Ukraine.

The analysis of the theory carried out within the scope of this issue allows us to conclude that the law of currency circulation is nevertheless a sub-branch of financial law and represents a set of legal institutions that regulate social relations that arise between subjects of financial legal relations in the process of emission (issuance), circulation, exchange and withdrawal from circulation of monetary units issued by the National Bank of Ukraine in cash and non-cash forms, as well as in the process of circulation, exchange and withdrawal from circulation of foreign currency.

Key words: currency circulation, financial law, legal system, branch of law, sub-branch of law, institution of law, circulation of monetary funds, system of financial and legal norms.

Серед фінансово-правової доктрини немає єдиного підходу до визначення місця грошового обігу в системі права. Так, всі науковці очевидно визнають, що він є частиною галузі фінансового права, однак з приводу того, якою частиною: чи інститутом чи підгалуззю, консенсус не знайдений.

Вчений О.Є. Алісов відносить грошовий обіг до інституту фінансового права. При цьому, як аргументацію про віднесення грошового обігу саме до інституту фінансового права вчений використовує класичні визначення інституту права та галузі права, і здійснює аналіз та виокремлення схожих та відмінних ознак інституту грошового обігу в системі фінансового права [1, с. 56].

Пізніше правники почали визначати грошовий обіг як підгалузь фінансового права. Деякі з них підтримують ідею щодо необхідності виокремлення в рамках фінансового права підгалузі, що об'єднує правові норми, які регулюють грошовий обіг в державі, яку складають інститути готівкового обігу, безготівкового грошового обігу та валютного обігу. При цьому, під правовим регулюванням грошового обігу в цьому випадку розуміється нормативне закріплення (встановлення) порядку руху грошової маси.

Критерієм для визначення підгалузі фінансового права вчені пропонують використовувати ті ж самі критерії, що і для виділення галузі права: предмет правового регулювання; метод правового регулювання; система права; наявність сформованої відокремленої нормативної бази. Згідно з позицією представників даного підходу оскільки право грошового обігу визнається підгалуззю фінансового права, то її предмет має повністю входити у предмет галузі права і, у той же час, бути у достатній мірі відокремленим від предметів інших підгалузей та інститутів фінансового права.

Значення норм, які регулюють порядок грошового обігу є надзвичайно важливим, оскільки вони здійснюють прямий вплив на функціонування національної економіки, так як сам процес грошового обігу є невід'ємною частиною товарно-грошового обміну. Відсутність правового регулювання грошового обігу, тобто відсутність встановленого порядку руху грошових коштів, зробило б неможливим саме існування економіки, яка заснована на товарно-грошовому господарстві та виключило б можливість здійснення будь-якої фінансової діяльності, у тому числі державної. Іншими словами, законодавчо закріплений порядок грошового обігу є необхідною умовою здій-

снення фінансової діяльності держави, у зв'язку із чим суспільні відносини, що виникають у процесі грошового обігу, включаються в предмет фінансового права.

Для комплексного розуміння та визначення того, яке ж місце займає грошовий обмін в системі фінансового права слід розкрити поняття підгалузі права та інституту права та виявити їх характерні ознаки.

Одним із найпоширеніших визначень системи права є таке, за яким система права – це об'єктивно зумовлена внутрішня структура права, що складається із взаємопов'язаних норм, логічно розподілених по галузях, підгалузях та інститутах. До класичних структурних елементів системи права, як правило відносять: норми, інституту, підгалузі та галузі права. Якщо з першим та другим структурними елементами системи права спори, як правило, не виникають, та які по суті не стосуються предмету даного дослідження, то з другим і третім елементами системи права, як правило, виникають труднощі через співвідношення одного елемента з іншим та критеріями їхнього розмежування, що, у цілому, становить дискусійне коло питань юридичної науки.

Класичним визначенням інституту права є впорядкована сукупність правових норм, яка регулює певний вид (групу) суспільних відносин. Інститут права в першу чергу – структурний підрозділ галузі права, дрібніша в порівнянні з галуззю сукупність юридичних норм.

Відповідно до загальної теорії права інститут права – це відокремлена група правових норм, які регулюють однорідні суспільні відносини конкретного виду. Інститут права є першим рівнем поєднання правових норм. Його характерними ознаками є те, що інститут:

- 1) регулює певний вид суспільних відносин;
- 2) є складовою частиною однієї або декількох галузей права;
- 3) є логічно замкнутою, відокремленою сукупністю норм;
- 4) функціонує автономно, відносно самостійно в межах галузі права, тобто регулює суспільні відносини незалежно від інших інститутів права.

Такий елемент структури системи права, як підгалузь права, у юридичній літературі визначається, як найбільш розвинуте об'єднання правових інститутів. Підгалузь права, як і галузь права, має містити у собі сукупність норм, що регулюють однорідні відносини різних видів, із включенням в їх склад і таких норм, на підставі яких можна набувати конкретних прав та обов'язків. Підгалузь – це таке об'єднання інститутів, для якого характерною є висока ступінь спеціалізації, диференціації та інтеграції його складових правових утворень. Найбільш вираженою відмінною ознакою підгалузей, що виділяє їх з інших правових утворень, є наявність в складі підгалузі загального спільного інституту, або, хоча б, асоціації спільних норм.

Підгалузь права – система однорідних предметно пов'язаних інститутів певної галузі права, які регулюють певну сферу суспільних відносин специфічним методом правового регулювання. На відміну від правових інститутів підгалузь права не є обов'язковим компонентом кожної галузі.

Таким чином, з метою дотримання правил логіки, про виділення окремого інституту чи підгалузі в певній галузі права, в тому числі фінансового, слід говорити лише при виявленні загальних властивостей, що характерні для галузі і (або) наявності специфічних (особливих) властивостей, що не характерні або відмінні від загальних властивостей. Зокрема, уявляється, виявлення загальних і специфічних властивостей (ознак), має, в першу чергу, стосуватися предмета правового регулювання. Здавалося б таке досить логічне пояснення відмінності між інститутом та підгалуззю права на теоретичному рівні, досить часто викликає труднощі при: конкретному емпіричному поділі структурних елементів певної галузі права, в тому числі відносин, що виникають у процесі регулювання відносин грошового обігу.

Отже слід з'ясувати ознаки правових норм, які регулюють правовідносини, що виникають у процесі грошового обігу. Т.А. Латковська та О.В. Лещенко наводять такі ознаки згаданих норм:

1) вказана група норм, регулює відокремлену групу однорідних відносин щодо порядку переміщення емітованих НБУ одиниць вартості, що охоплює майже всі сфери суспільного життя, як публічного, так і приватного;

2) вказана група норм повністю не охоплюється предметом правового регулювання фінансового права, оскільки за своєю суттю регулює відносини, що сприяють формуванню централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів;

3) хоча правовідносини носять владно-майновий і дискретивний характер, однак також і регулюють правовідносини між приватними особами;

4) порядок переміщення, емітованих одиниць вартості, регламентується відокремленою групою правових норм, в тому числі, що видані спеціально уповноваженим центральним органом державного управління – НБУ;

5) в якості правових надбудов, які виконують опорну методологічну роль, використовують такі правові категорії, як «гроші», грошовий обіг»;

6) окрім видання нормативно-правових актів НБУ, застосовуються економічні засоби регулювання обсягу грошової маси (процентна політика, рефінансування комерційних банків тощо);

7) має місце особливий суб'єктний склад вказаної групи правовідносин, оскільки однією із сторін завжди буде НБУ;

8) періодичний та плановий характер правовідносин щодо регулювання обсягу грошової маси (наприклад, щорічне подання до Верховної Ради України не пізніше 15 вересня Основних засад грошово-кредитної політики, подання прогнозних монетарних показників тощо) [2, с. 54].

Виходячи з наведених ознак розуміємо, що дані норми регулюють комплексне та доволі широке коло фінансово-правових питань та за «об'ємом» нормативної бази є більшим ніж правовий інститут. Проте, якщо визначати грошовий обіг як підгалузь, то він повинен містити власні інститути права.

Які ж правові інститути можна виділити в межах підгалузі грошового обігу? Насправді їх доволі легко виокремити та структурувати:

1) загальні положення про фінансово-правові категорії права грошового обігу такі, як: гроші, грошовий обіг, грошово-кредитна політика;

2) правовий статус і функції НБУ як особливого органу державного управління в сфері регулювання права грошового обігу;

3) емісійне право;

4) правове регулювання готівкового грошового обігу;

5) правове регулювання безготівкового грошового обігу;

6) правове регулювання валютного обігу;

7) відповідальність за порушення законодавства в сфері порядку грошового обігу.

Стосовно першого інституту, який містить загальні положення про грошовий обіг можемо зазначити, що вони є не структурованими та містяться в різних нормативно-правових актах до того ж, різної юридичної сили. Це зокрема Конституція України, Цивільний кодекс України, Закони України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про валюту і валютні операції», нормативні акти НБУ.

Інститут правового статусу НБУ регулюється насамперед Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та Законом України «Про банки та банківську діяльність».

Інститут емісійного права складається з норм, які містяться в Законі України «Про Національний банк України»,

Правилах визначення платіжних ознак та обміну банкнот, розмінних та обігових монет національної валюти України, затверджених постановою Правління Національного банку України №134 від 03.12.2018 року. Цей структурний елемент фінансового права регулює саме правовідносини, щодо порядку випуску готівкових грошових знаків, порядком їх обміну та вилучення з обігу.

Інститут Готівкового грошового обігу містить норми, які регулюють відносини щодо обігу емітованих Національним банком України готівкових грошових одиниць вартості, а саме банкнот та монет НБУ. Дані норми містяться в Законі України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», Положенні про ведення касових операцій у національній валюті в Україні затвердженому Постановою Правління Національного банку України № 148 від 29.12.2017, Інструкції з організації інкасації коштів та перевезення валютних цінностей банків в Україні затвердженій Постановою Правління Національного банку України № 29 від 31.03.2017 року, Положенні про організацію готівкового обігу і ведення емісійно-касових операцій у банківській системі в особливий період затвердженому Постановою Правління Національного банку України №51 від 05.05.2018.

Інститут безготівкового грошового обігу складається з норм, які регулюють порядок обігу безготівкових коштів та правила здійснення безготівкових розрахунків. Ці норми містяться у Цивільному кодексі України, Господарському кодексі України, Законі України «Про платіжні послуги», Законі України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», Положенні про електронні гроші затвердженому Постановою Правління Національного банку України № 481 від 04.11.2010 року.

Інститут валютного регулювання містить норми, які визначають валютний режим, порядок здійснення валютних операцій та валютний контроль. Цей окремий інститут виник внаслідок запровадження такої правової категорії як валюта, надання їй окремого правового статусу та відмінного режиму правового регулювання. Норми, що регулюють правовідносини в межах даного інституту зафіксовані у Цивільному кодексі України, Законі України «Про Національний банк України», Законі України «Про валюту та валютні операції».

Інститут відповідальності за порушення законодавства у сфері грошового обігу є необхідним елементом підгалузі

грошового обігу та спрямований на забезпечення дотримання законодавства даної підгалузі та охорону регламентованих нею правовідносин. Нормативну базу даного інституту складають КУПАП, Закон України «Про валюту та валютні операції».

Отже можемо побачити, що суспільні відносини у сфері грошового обігу регламентуються численними нормативно-правовими актами, лівову частку з яких займають акти Правління Національного банку України. В умовах, коли Україна не може створити сталу економічну систему та відповідно стабільну фінансову систему ці НПА залишаються дуже динамічними та регулярно зазнають змін. Тому нормативна база даної підгалузі права є доволі складною для опрацювання та потребує постійного моніторингу законодавчих змін. В ідеальному варіанті всі норми в межах підгалузі потребують кодифікації, однак в умовах сучасної нестабільності є очевидним, що держава не має змоги цього зробити. І тому залишається сподіватися, що в майбутньому настануть умови, за яких мінімальна динаміка в фінансовому законодавстві створить умови для такої реформації в межах права грошового обігу.

Проблема структури системи права є не лише питанням теоретичного, а й прикладного характеру. Поділ на теоретичному рівні тієї чи іншої галузі, зазвичай, також відображається і в діючому законодавстві через прийняття та систематизацію нормативно-правових актів різної юридичної сили. Фінансове право, як самостійна досить молода галузь права, також має свою особливу структуру, що багатьма вченими характеризується, як досить складна система різноманітних елементів. Цю структуру становлять досить різноманітні і складні елементи підгалузей та інститутів, що об'єднуються єдиним предметом і методом правового регулювання у фінансовому праві. При цьому, значна кількість елементів структури права на теперішній час знаходиться у процесі становлення, у зв'язку з чим часто виникають спірні питання фінансового права.

Аналіз теорії викладеної вище у межах цього питання дозволяє зробити висновок, що право грошового обігу все ж таки є підгалуззю фінансового права та являє собою сукупність правових інститутів, які регулюють суспільні відносини, що виникають між суб'єктами фінансових правовідносин у процесі емісії (випуску), обігу, обміну та вилучення з обігу емітованих Національним банком України грошових одиниць у готівковій та безготівковій формах, а також у процесі обігу, обміну та вилучення з обігу іноземної валюти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алісов Є. О. Теоретичні проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні. Х. : Фоліо, 2004. С. 54.
2. Латковська Т.А. Національний банк України як суб'єкт фінансово-правового регулювання грошового обігу в Україні : монографія / Т.А. Латковська, О.В. Лещенко. Чернівці : Технодрук, 2014. С. 54.